

**שמחה שלסקי, ברכה אלפרט (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני:
מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט. תל-אביב: מכון מופ"ת.
לאה קסן**

מטרת הספר דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט היא להכיר לאלה העוסקים ביצירתו של ידע על בסיס של מחקר איכותני, דרכים שונות לכתיבתו ולהפצתו של הידע. איכותו של הספר וחשיבותו הרבה הן בכך שהספר אינו רק מדריך טכני למי שמעוניין לעסוק בכתיבה, אלא משלב בתוכו את התשתיות הפילוסופיות, התאורטיות והאתיות, שעל בסיסן העוסקים בכתיבה יכולים לקבל החלטות באשר לקהלי היעד של המסמך, לסגנונו ולמידת חשיפתם של משתתפי המחקר (החוקר והנחקרים) בתוכו. הספר נפתח בפרק מצוין הסוקר דרכים שונות לייצוגה של המציאות בכתיבה בכלל ובפרדיגמות מחקר שונות בפרט, ודן בהן. כמו כן המחברים דנים בסוגיית האמינות של המחקר האיכותני, משווים בין כתיבה מדעית לכתיבה שאינה מדעית, ומספקים מידע חשוב להחלטה למי אנו מייעדים את כתיבתנו. פרק זה הוא פרק חובה לא רק למי שמתכננים לכתוב על ממצאי מחקריהם, אלא גם לאלה שנמצאים בשלב החשיבה והתכנון של המחקר, שהרי המחקר כולו, ולא רק כתיבתו, יתנהל בהתאם לפרדיגמה המחקרית הנבחרת. הלוח המקורי (בעמ' 58-59), המסכם את ההשוואה בין פרדיגמות המחקר הפוזיטיביסטי, הקונסטרוקטיביסטי, הביקורתי והפוסט-סטרוקטורלי מבחינה אונטולוגית, אפיסטמולוגית, מתודולוגית, מבחינת יעדי הכתיבה, מעמד החוקרים הכותבים ומעמד המשתתפים - עוזר מאוד בהבנת ההבדלים המהותיים שבין הפרדיגמות הללו. להצגת הפרק השני בחרתי בציטוט מהספר (עמ' 73):

ענייננו כאן בתהליך יצירתו והפקתו של טקסט מדעי כזה שאת נקודת ההתחלה שלו קשה להגדיר (אלא אם נראה בהתחלת המחקר גם את ראשית הכתיבה), אך יש לו למרות נזילותו וגמישותו, נקודת סיום ברורה: הופעתו/ הוצאתו לאור של מסמך יוצר ידע, אשר הופק לשם קריאתו לאחרים.

בציטוט זה מופיעים בכפיפה אחת מושגים כמו: טקסט מדעי, נזילות, גמישות ונקודות התחלה וסיום. נדמה לי שהייחודיות של הספר כולו באה לידי ביטוי בציטוט זה, מאחר שהוא משקף את השילוב שבין הצורך לכתוב כללים ברורים לבין האמירה שלמעשה אין כללים, שהכול גמיש ונזיל. החוקרים עושים זאת באמנות ראויה לציון לאורך כל הספר. מאחר שתהליך הכתיבה במחקר איכותני משלב בתוכו לעתים קרובות החלטות אנליטיות, פוליטיות ואתיות, ומאחר שהמסמך צומח תוך כדי כתיבתו, בצדק מצאו המחברים צורך להקדיש פרק זה למתן עצות כיצד להתארגן לכתיבה, לדוגמה: פינוי זמן, בחירת מקום שקט, כיצד להתחיל בכתיבה, הצורך בעיניים ובאוזניים נוספות וכתיבה שיתופית.

הפרק השלישי מתמקד במבנה החיבור המחקרי. גם בפרק זה המחברים מתמרנים בהצלחה ראויה לציון בין הצורך לספק כללים לבין אמירתם ש"אין סדר מחייב" (עמ' 85). התמרון נעשה באמצעות התייחסות לכל רכיבי החיבור המקובלים: הצבת הבעיה, ניסוח שאלות המחקר, תפקידה של התאוריה ומקומה בחיבור, סקירת הספרות, שדה המחקר ואוכלוסייתו, הצגת המתודולוגיה ומהלך המחקר, הצגת הממצאים ופרק הסיום של העבודה - כאשר בתוך כל נושא כזה מובאות מגוון אפשרויות. בדרך זו החוקרים שעוסקים בכתיבה יכולים לבחור את האפשרות המתאימה להם בכל נושא ולהרכיב מתוכה את החיבור שהם מבקשים לכתוב. לדוגמה, בפרק המוקדש למקומה של התאוריה, מוצגות אפשרויות שונות למיקומה של התאוריה בחיבור: אם כפרק נפרד בתוך סקירת הספרות, אם באמצעות שילובה בתוך פרק הממצאים או בהבאתה בתוך פרק הדיון. כל טיעון שהמחברים מביאים בפרק זה מעוגן בספרות ומודגם באמצעות ציטוט מתוך עבודות מחקר איכותניות, שמרביטן נעשו על ידי חוקרים ישראלים. אמנם החוקרים מנסים להביא דוגמאות ממחקרים מדיסציפלינות שונות, אולם התרשמותי היא שמרבית הדוגמאות מובאות מתחום המחקר החינוכי שנעשה במסורת האתנוגרפית. החוקרים שמודעים לכך טוענים כי:

ה"אתנוגרפיה" כתוצר - ופחות כתהליך - היא הנושא של ספר זה, שכן אנחנו מתעניינים בכתיבה של עבודת המחקר. לעתים משמש המונח אתנוגרפיה כשם כולל של עבודות המתארות מחקר איכותני באשר הוא, שכן שם צמח המחקר האיכותני (עמ' 209).

ארשה לעצמי להעלות שאלה בדבר קביעה זו, שכן אתנוגרפיה, כפי שמציינים המחברים עצמם, היא אחת הסוגות במחקר איכותני, והכתיבה האתנוגרפית מובחנת בפרק השביעי של הספר מכתבתן של סוגות אחרות. אתנוגרפיה אינה מושג מקביל למחקר איכותני, אלא נכללת בתוכו כאחת הסוגות.

נושאו של הפרק הרביעי הוא סגנון הכתיבה. בפרק זה המחברים משווים בין שפה היגדית לשפה אמנותית, כאשר הם מציינים שמחקרים איכותניים נעים על פני רצף, שבקוטב האחד שלו מצויה פרדיגמת הכתיבה האמפירית, הרציונלית, הריאליסטית והמדעית, ואילו בקוטב האחר שלו מצויה פרדיגמת הכתיבה האינטואיטיבית, הניסיונית, הרגשית, האישית והאמנותית. "כתיבה כזאת מאופיינת בשפה מטפורית, סימבולית, עשירה בתיאורים ובאמצעים לשוניים מגוונים" (עמ' 154). המחברים מקדישים מקום בפרק זה למגוון של צורות כתיבה, כמו: סיפורי אירוע, תמונות קצרות (וינאטות), סיפורים מרובדים, דיאלוגים, בדיון, דרמה ושירה ומטפורות.

בפרק החמישי המחברים עוסקים בקצרה בסוגי טקסטים מחקריים (מאמר, חיבור לתואר אקדמי ורוח מחקר). בפרק זה ובספר כולו חסרה התייחסות לכתיבה של דוחות הערכה, אשר מתוך ניסיוני, שונים מכתביה של דוחות מחקר אחרים ובכלל זה גם של מחקרי פעולה. בהמשך הם מציעים דרכים שונות להצגות של גרפים ושל לוחות.

הפרק השישי מוקדש למקומו ולנוכחותו של החוקר בטקסט. זהו פרק חשוב המתייחס לקשר שבין החוקרים למשתתפים במחקר ולביטוי באופן הכתיבה. המחברים נותנים כאן תשובות לשאלות כמו: באיזה גוף הכותב בוחר להשתמש לגבי עצמו? מה משמעות בחירתו זו? באיזו פרדיגמה מתאים להשתמש בגוף ראשון, שני או שלישי, ביחיד או ברבים? בנוסף ישנה התייחסות לצורך בשילוב התהליך הרפלקטיבי שהחוקרים עוברים בתהליך המחקר ובמציאת האיזון המתאים שבין נוכחות קולם של החוקרים לבין נוכחות קולם של המשתתפים בחיבור. התהליך שעברתי בעת קריאת פרק זה היה מתסכל מעט, מאחר שהקריאה המחישה לי עד כמה בספר נעדרים מקומם של מחבריו והתהליך שעברו בעת כתיבתו. חשתי שהחמצה כאן ההזדמנות להמחיש לקוראים למה הכוונה בתהליך רפלקטיבי, אף על פי שמובאים בפרק ציטוטים מעבודות אחרות.

בפרק השביעי המחברים דנים בסוגות במחקר איכותני ובהשתקפותן במחקר. כאן יש ניסיון להבחין בין כתיבה אתנוגרפית, כתיבה של חקר מקרה, מחקר פעולה, מחקרים נרטיביים וסיפורי חיים ודרכים שונות לכתיבה אסתטית. הלוח המשווה בין סוגי הכתיבה לפי סוגות אלה (עמ' 233) ממחיש היטב את הייחודיות של הכתיבה בכל סוגה וסוגה. כמו הפרק הראשון שבספר, גם את הפרק הזה מומלץ לקרוא עוד בתחילת המחקר ולא רק עם תחילת כתיבת החיבור.

הספר מסתיים בפרק על אתיקה בכתיבה. המחברים מדגישים כאן את הקושי המעוגן בהבאת האמת במחקר שאופיו רלטיביסטי, את הבעייתיות בסמכות שאנו נוטלים על עצמנו בהבאת קולו של האחר, בנקיטת עמדה מוסרית ועוד. המחברים מציעים סדרה של שאלות (המובאות מתוך המאמר של פיין ועמיתים), שכל חוקר חייב לשאול את עצמו על מנת להגיע להכרעות אתיות ראויות בעת הכתיבה. להערכת, אין לסיים חיבור איכותני מבלי לבחון אותו לאור השאלות הללו.

“אמת בכתיבה נוגעת אפוא לשאלות כגון: איך יוצגה המציאות; מה הוכנס ומה הושמט; עד כמה עושה הפרשנות צדק עם המשתתפים?” (עמ' 239) ועד כמה הכתיבה מבוססת על עובדות או על בדיון. דברים אלה ממחישים את התהליך המעגלי של הכתיבה, המאפיין גם את הספר של שלסקי ואלפרט. שאלת האמת בכתיבה מפגישה שוב את הקוראים עם השאלה המוצגת בפרק הראשון של הספר. “מהי המציאות והאם אפשר לייצגה”. כפי שהספר כולו ממחיש באופן עריכתו מהי כתיבה מדעית טובה, כך גם הבניית הפרקים שבו היא לוגית ומעגלית.

ראוי לציין שבספר יש עוד שני פרקים קצרים: פרק תשיעי, המלקט נושאים שהם לכאורה טכניים אך “העבודה איננה יכולה להיות גמורה בלעדיהם” (עמ' 245), ביניהם: כותרות וניסוחן, תקציר, הערות שוליים, נספחים, מקורות וכיבליוגרפיה, תוכן עניינים, מפתח שמות ועניינים ועמוד השער; ופרק עשירי, העוסק אמנם בכקרת הכתיבה, אולם עיקרו הוא במסר

שהספר כולו מנסה להעביר: תהליך הכתיבה הוא ממושך, נדרשת הקפדה רבה וסבלנות מרובה עד לחשיפת החיבור לציבור. עם זאת, "זוהי השקעה משתלמת" (עמ' 257). לסיום, ברצוני להמליץ בפני חוקרים איכותניים, מתחילים ומנוסים כאחד, להשתמש בספר כמשאב חשוב בתכנון המחקר, בכיצועו וכמובן בעת הכתיבה של החיבור המדעי. הספר מסכם ניסיון רב שהצטבר בארץ ובעולם, כמו גם את ניסיונם של המחברים. הספר כתוב בצורה שהוא מטיף לה, ובכך הוא עצמו משמש מודל לכתיבה איכותנית.

מבט על ספרים חדשים

אביבה פלאוט (2007). מה נשתנה? ההיסטוריה של מסגרות החינוך לתלמידים עם ליקוי בשמיעה בישראל 1932-2005. תל-אביב: מכון מופ"ת.

לאוהבי היסטוריה חינוכית מובטח מסע מרתק; לקרובים לנושא מובטח מסע מלמד. המסע ההיסטורי חושף לפנינו את התנודות החברתיות והפדגוגיות בטיפול בילדים עם צרכים מיוחדים (הפרדה, שילוב קבוצתי ושילוב אינדיווידואלי). לשוחרי התהליך ההתפתחותי זו מנת "הפתעה" בחשיפת המשקל העצום שהיה ליחידים, בעלי יוזמה חינוכית ומחויבות חברתית, בפיתוח המערך המורכב התומך בתלמידים עם ליקוי בשמיעה (מיח"א, "שמע").

שלמה רומי ומרים שמידע (עורכים) (תשס"ז). החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה. ירושלים: מאגנס.

לפנינו תוצר של עבודה מונומנטלית המנסה לצמצם את הפער בין המרחב העצום של הפעילות החינוכית הבלתי פורמלית לבין העיון והמחקר המלווים אותה. בין המבוא המסביר לבין האפילוג המסכם מרוכזים עשרים ותשעה פרקים מגוונים, שנכתבו על ידי טובי החוקרים והעוסקים בפועל בפעילות חינוכית בלתי פורמלית. הספר מבוסס על "התאוריה המעוגנת בשדה", ושני חלקיו משקפים את הקטגוריות החיצוניות - שהן המסגרות המושגיות והבסיס התאורטי, ואת הקטגוריות הפנימיות - שהן הבסיס האמפירי של התחום. החלק העצוב בספר הוא שאת האפילוג, שיועד לכתוב פרופ' ראובן כהנא ז"ל, כתבה פרופ' מרים שמידע ז"ל, שלא זכתה לראות את הוצאתו לאור.